

8920

DALARNA

Äppelbo

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

20/11 1935

Matsson, Niss Hj,, 1934

Svar på ULMA:s frågelista 25
Slåtter

70 bl. 4:o

8920

L.L.

Exc. T.P.

Exc. S. 57-58 f. folkat. HLB

Svar på Landsmålsarkivets Frågelista

Slåtter.

Besvarad för Äppelbo, m, Dalarna av Niss Hjalmar Matsson.

I. Inledning.

Ordet slå i betydelsen 'skära av gräs med lie' heter i Äppelboområdet slå (nät. slag, sup. slie). Jfr slå 'slå (i allmänhet)'.
na a u slu-å (slu-frå mie) 'Stu har jag slagit färdigt (ärom: avslutat slåtterarbetet)'

na a u slu-frå mæg, fät hya tst o in a o 'Stu har jag slagit färdigt, fått hört torvt och fått in det också.'

u ska slu-kiul ha da gräsa (slu-tä ha da gräsa), ina ha vär förstat 'Jag skall slå omkull det där gräset (slå utav det där gräset), innan det fått stå och bli för gammalt.'

'Slåtterarbetet kallades slättn, slättem. Ord som 'kappslog' och 'timslog' äro ej kända. u hal-na mæ slätam 'Vi hålla på med slättem'. Arbetet med skördande av vallhö' kallas lindslät lindslätt. Obs! att vallhö i målet betecknar endast hö från fåbodvall.'

Landsmålsarkivet Uppsala 8920
Niss Hj. Matsson. 1934. ÄPPELBO

DAL.

Frgl. 25

slå kull

slättem

2 2
Beträffande slätterarbete på självbärande mark skilde man på myr-
slog, kölslätt, vattslätt, ängslätt, hårdbackesloge, hacksloge, skrab-
sloge och skrapslätt.

'Slätterarbete på myrmark' kallades myrslöga 'myrsloge'. vi hal- myrsloge
på mör myrslögan nu "vi hålla på med att slå på myrarna nu."

Ett speciellt slag av myrsloge var arbetet med att slå på det slag av myr, som
benämnes köl. Man slog t. ex. hela den stora myren Mottkølen i södra delen
av socknen (fjörslätt m.).

köl
kölslättet

Slätterarbete vid sjö och älvsränder (av förre, vass etc.) kallades vattslätt m. vattuslättet
'vattslätt'.

'Slätter i ångar vid sjöar och vattendrag' benämndes ängslätt 'ängesslätt' ängesslättet
vi skuld ta o var ängslätt, u, nå "Jag skulle just börja ängslättin,
jag, nu."

Slätter på hårdvall ('hårdbacke m.) kallades hårdbackslöga 'hårdback- hårdbacke
sloge' hårdbackesloge

'Slätterarbetet på platser, där man på grund av terrängens beskaffenhet
ej kan komma åt att slå på annat sätt än ett slag här och ett slag där,' hacksloge

kallas håkslöga 'hacksloge'. he e bärre tundra da, so han far spring kring-kring o håka 'Det är ingenting annat än tuvor där, så man får ideligen springa omkring och hacka (s: slå ett par slag med lera åt gången) (på en viss plats, där man har hackslätt).

Slätterarbete, som ger ringa utbytte eller mindervärdigt foder, kallas för skrapslätt 'skrapslätt' eller skrabblöga 'skrabbloge'.

skrapslätt
skrabbloge

Ovannämnda namn å -sloge och -slätt betecknade äro de markområden, man slog.

he e bärre skrabb norance. se ska ändra skrap-ta e. he ser lite bättre ut 'Det är bara något dåligt (mindervärdigt). Jag skall ändra skrapa (s: slå) av det. Det ser litet bättre ut?'

skrabb nu

he da e bärre skrapslätt ältahop 'Det där är bara dålig slätter (slättermark) alltsammans.'

Dikesslätt eller liknande ord finnas ej. se ska stå o hak-däs bory dikanom, so he da slop stå da o fyldra 'Jag skall ästad och hacka (s: slå) bort (gräset) ur dikena, så att det där slipper stå där och skyldra.'

Ord som åbacksslog och bäckbacksslog finnas ej i målet. se ska stå

Landsmålsarkivet Uppsala 8920
Niss Hj. Matsson. 1934. ÄPPELBO
DAL.
Frgl. 25

o hak ta bakam at-i ärva 'Jag skall i våg och slå av (gräset på) slutningen vid älven.'

4.
äleri prep.

Uta ta bakbakam, so far ha fäst-mie dy ära na samma gång som vi hujar! 'Slå utav höet på bäckslutningen, så får det följa med det övriga (höet) på samma gång som vi häsja det.'

Substantiv som tomstlog saknas. hak-ta tomtrö 'Slå av gräset på gårdsplanen och bring gårdens hus.'

je ska Uta ta renom, for ha da e skäprät hujläg, so ha da ska häströ a 'Jag skall slå av (gräset på) renarna, ty det där är ett rätt gott hö, så att det där skall hösten ha.'

Ord som skogsstätter finnes ej i målet. ha vaf njet me hy for meg, so je vaf ut o Uta te lötrö 'Det blev knappit med hö för mig, så jag måste ut och slå i skogen' (i:a myrar och andra gräsbevattade platser).

Det enkla ordet Mörqa 'sloge' betecknar oftast = 'myrslättermark'.
da a je en fin Mörqa. bra på e da yamt, o int e a härslet hiel 'Där har jag en bra myrslättermark. Duktigt med gräs är det jämt där, och inte är det svårt att slå heller.'

sloge m.

'Det gräs, som växte upp på ångarna efter slåttorn, kallades ånggröna 'and-
grönad'. Att slå för andra gången samma år kallades slå ånggrönan
'slå andgrönaden'. Stågt särskilt namn för denna andra skörd synes ej ha
funnits.

Enligt mellan värbrukets avslutande och slåttorn har ej betecknats med
särskilt namn.

Slätter- och höbärgningstiden kallades slättia 'slättiden', slänngstia
'slänningstiden' eller slänngja 'slänningen'. na vor hæ snaf slättia (slänngs-slänningen
tia) (slänngja) 'Nu blir det snart slättertiden.'

na gar hæ grä, so na far vi ful börja slå af ort övat 'Nu börjar
gräset bli sämre (torra bort, mista, sitt fodervärde), så att nu får vi väl börja
slå oförtövat.'

vi lær tä grä, ina hæ vor for stat 'Vi måste slå av gräset, innan
det blir för gammalt.'

na far vi alt tä-tä a liam e råp 'Nu får vi allt ta till
liss snart (s: börja slå).'

Slätterarbetet börjades vanligen två veckor efter midsommars, då man

5
andgrönad

Landsmålsarkivet Uppsala 8920
Niss Hj. Matsson. 1934. ÄPPELBO
DAL.
Figl. 25

gå på

förstätt
a. n. som
stelt för
länge
baga till

6 6
böjde slåttorn på myrarna. Om vädret var vackert, och gräset ej ansågs
hava slutat att växa kunde man uppskjuta slåttorn något. Den tid,
under vilken myrslåttorn bedrovs, kallades myrvecka 'myrveckorna'. När man
slagit myrarna, tog man itu med slåttorn på fåbodvallarna. Den vecka, under
vilken detta slåttorarbete gjordes, kallades valveka 'vallveckan'.

Omedelbart efter slåttorn på vallarna tog man itu med slåttorn i hom-
byn. Fåbodflickorna följde därvid med hem till byn med korna och stanna-
de sedan hemma och deltog i slåttorarbetet i byn så länge detta pågick.
Under slåttorn i hombyn slog man de gräsarter först som hummit längst i
växten. rödgräs skul tas ål först 'Rödgräs' *Arrhenatherum elatius* skulle
tagas alla först. Gräsets blomning eller frösättning och kornets eller
havrens axande synes ej hava givit anledning till skapande av märken
för bestämmande av slåttorns början. Ej heller synes det ha fattats i samband
med slåttorns början, att göken slutar gala vid denna tid. da koraksa
ber på stek-ut, da slutar goken röpa 'När korna börja steka ut,
då slutar göken att gala.' Uttryck för att man avslutat slåttorn är
'slagit av' och 'slagit från sig', se blad 1, rad 7! När man fått allt höst

under tak, säger man t. ex.: "nå a se allt hy inne, so nå e hæ bæra
'Stu har jag allt hö inne, så att nu är det bärgat.'"

Under flåttertiden gav man akt på, om det var mycket spindelnät i gräset
på morgonen. Om på var fallet, ansåg man, att dagen skulle bli vacker, även
om morgonen var mulen. om hæ var mörret på mörren, men hæ var fullt
med värgret på gräsa, so skul hæ var väket vär om dagen. 'Om det
var mulen om morgonen, men det var fullt med spindelnät på gräset, så skul
le det bli vackert väder under dagen.'

Gott bäringsväder kallades (fint) flåttväder, höväder. Väder, under vil-
ket höet torkar bra, torkväder 'torkeväder'.

nå kända vi sut int fäst me slätan int. nå e hæ fint slät-
vär (hyvär). so bæra vi nå fog-kul nå, so full var hæ lekt, at få kull
vi skul få öp a (på gräsa). 'Stu ha vi dä verkligen inte några
svårigheter med slätterarbetet. 'Stu är det bra flåttväder. Finge vi nu
bara nog mycket slagit, så nog ser det ut som om vi skulle (kumma) få
upp det (i hässjorna).'

Regnväder under flåttern, vilket gjorde, att man måste hålla sig inomhus, kalla

des buvär 'bodväder.' he vät ren buvär 'dag a dag' 'Det blev en riktig bodvädersdag (i: 'dag, då man måste hålla sig inomhus på grund av dåligt väder') i dag.

he vät span i slätn no, da he vät go rännu 'Det blev avbrott i slättern nu, då det blev så regnigt.'

Ord som skamregn eller höskamma för mindre regnstråk, som gör hört fuktigt, finns ej i målet. Man säger t. ex.: "he da ränndrägn, som ham, va go-te forstora for os, so ve va nt go-te fa in no hij no 'Den där regnbågen, som kom, var i stånd att förstöra (möjligheterna att få in höst) för oss, så att vi inte kunde få in något hö nu."

När en regnstråk kom under arbetet med hörts häsjande ansåg man sig kunna fortsätta därmed till dess att råfskapet blev helt och hållet vätt om här rskiälte vät riktat in numret, da va he ti pa te sluta me hynnen 'Om råfskapet blev riktigt vätt, då var det på tiden att sluta med häsjandet.' När hö har blivit fuktigt genom dagg, säger man, att det slagit åter sig: hija a slu at se, so he e mijet 'Höst-har tagit till sig fuktighet, så att det är mjukt.' Hö, som på detta sätt blivit fuktigt,

88
bodväder

Slätkill:

Stann no

Dragna f.,
bet. 2

I hön
Slätkill:

slä äter

Uppsala 8920
Niss Hj. Matsson. 1934. ÄPPELBO
DAL.
Frgl. 25

får ligga kvar utbredd på marken och torka bättre, innan det hästjas. Man
säger då att det daggat utav. Hå vät so myffju dag a nat, so hja vat
fuktut, so vi lör lät hē dag tā 'Det blev så mycket dagg i natt, att
hōt blev fuktigt, så vi måste låta daggan gå ur det.' Hē dag full tā
snät, om hē tog qā o vāro o brāsa nōro smūru 'Daggan (även: fuk-
tigheten, vädan efter regnet) dunstade väl bort snart, om det började fläkta
och blåsa någon smula.' Uttryck som 'röra åt hunden' äro ij handa.

Gemensamt namn på 'allt slags torokat gräs' är hy n. 'hō'

'Förenskap' (fōnshkāj m.) är målets sammansättande namn på 'alla tid
kreatursfoder samlade värtämnen (hō, haln, lōv o.p.v.)'. nō a du full
fet fōnshkāj o, so du māt ska fā dina kor 'Nu har du väl fått foder
av alla slag också, så att du måtte vara i stånd att föda dina kor.'

Efter de värtarter, varav hōt tid övervägande del bestod, benämndes det på
lika sätt:

klöverhy 'klōvshō'

timotejhy 'hō med timotej som övervägande beståndsdel'

rödgras 'hō, som tid större delen bestod av rōdgrās'

Landsmålsarkivet Uppsala 8920
Niss Hj. Matsson. 1934. ÄPPELBO
DAL.

Frgl. 25

10 10

tätthij 'hø, som tid övervägande del bestod av tätel',
vårna f. " " " " " " " " vårna (

starrhij 'till större delen av starr bestående hø',
fårna n. 'fårne' 'torkad fårne'.

Efter den plats, på vilken høet växt, indelades det i:

lindhij 'hø, växt på odlad mark (vall)',

mijhij 'hø från tid flatter brukade myrar',

vålhij 'hø från fåbodvallar',

hårbrålhij 'hø, slaget på torra, hårda backar (spårbärande mark)',

ånghij 'hø från slätterängar vid sjöar och vattendrag',

rånghij 'hø, slaget på renarna mellan lindor och åkrar',

rånghij 'hø, slaget på röjningar i skogen'.

'Hø från gödslad mark' benämnes fethij 'fethø'. Något sammantfattande namn för hø från annan mark finnes inte i målet.

'Fjölarsgräs' kallas i Äppelbo fåna f. 'fåna'. Høets egenskaper ha betecknats med orden mjukt 'mjukt', fint 'fint', som har stort väringvärde, är

bra bärgat o. s. v., stekt 'stjort', grönt 'grovt'. hysa e so stjort o so bärgut
so 'Stöet är så stjort och så värharterligt.'

Hö med ringa näringsvärde säges vara magert: hysa e bära mäget hy 'Det
är bara hö med ringa näringsvärde.' Ord som färdväghö och kyrkfoder
finnes rika i målet. Man säger t. ex.: hysa se hysa ska se a e färväg 'Det
här höet skall jag ha (när jag är ute) i färdväg.'

'Stort hö från hackslogge v. d.' kallas för smähj 'smähö', 'Dåligt, smätt
hö' i allmänhet kan f. ö. kallas rask m. jask? hysa se e full hysa da
rastja v. slag te öng te tuvom 'Det här är vad det där korta, dåliga
höet vi slog bland tuvorna ute på ången.' Allt 'hö' av ringa värde
för åren ofta beteckningen skraphj 'skraphö'. Substantivisk beteckning
för 'dåligt bärgat hö' finnes ej i Äppelbo. Man säger: hysa e dävat
bär v. 'Stöet är dåligt bärgat.' När det fram på våren började bli
slut på höet, kunde man få ge sig ut efter vägar och påsa ihop hö, som
under vintern fallit av hölassen, när dessa hördes hem, och sedan trampats ned i
snön och toat fram, när snön smält. Sådant hö kallades sänghj 'sänkhö'.
se v. vir utse o sängha hy set vium 'Jag har varit ute och samlat ihop hö efter

vågen.' Särskild beteckning för 'hög med surt hö' finnes inte.

Mysarna voro i forna tider de viktigaste slättermarkerna. Man slog regelbundet överallt, där man kunde få så pass mycket hö, att arbetet lönade sig.

Sedan man börjat odla vallhö, upphörde man snart att slå på myssar och självbärande ångar. Man har nu knappast slagit på myssarna sedan c: a 40 år tillbaka. Även någon tid efter det att myssar och slätterångar upphört att brukas till slätter, förekom det att man slog å röjningar i skogen, men även dessa övergavs snart som slättermarker.

Örskottet av hö för varje ko beräknades till minst 25 skötan. Ett skötan är den mängd hö, som rymmas på de sex stänger, som äro lagda mellan tvåmne brakar i en hässa (se f. ö. beskrivn. av häsjevirkets uppsättande i blad 1).

II. Redskap vid slättern.

De redskap, som användes vid slätterarbetet, kallades med ett gemensamt namn slätterredskap m. 'slätterredskap'.

Liens (lie m.) olika delar benämndes: libria 'lieblad', liäg f. 'lies ägg', libriak (best. li-
bakou) m. 'lies bakre kant, ryg', libriom m. 'den del av lie, som fästes vid

bak m.
brum m.

orvet', li'sd m. 'lies udd', libr^om tag m. eller libr^om käko m. 'hake på lie-
brommen, vilken sättes in ett särskilt hål i orvet', ker^ottan' vinkeln mellan
lieblad och liebrom. 'Den slipade delen av liden' kallas ägsvärve m. best.
'eggsväret'.

Liesmeder funnos ej i Äppelbo (ha u a da n^ons in^e höf 'vad jag någonsin
har hört'; sagesmannen över 70 år). Liarna köptes från Hedemora (h^om^o
li^oer), Långö bruk i Älvdalen (l^ong^o li^oer), Lijendal i Värmland (l^oj^ond^o li^oer
li^oer) eller Lima (s. även Transtrand), mest från Hormundsbruket (l^om li^oer).

(Liar med ett visst tillverkningsmärke poro v^ott^oham^oer li^oer 'v^ott^ohammarliar'.

Liar omsmiddes i regel inte. Örntra liar plögade man laga medelst "lapp-
nar" av järnplåt, påladda med hjälp av torn. vi ska s^ot^o på en lapp
på liden. ha a v^ot e bräka ti orum 'Vi skola sätta en "lapp" på
liden. Det har blivit en bräcka i den.' En 'mal, utsliten lie' kal-
lades ett li'spet 'liespett'. Av liespett gjordes ofta s. k. li^oknivar 'lie-
knivar', vilka användes, när man tog liden. Liekniven gjordes så, att
man slog av liebrommen samt något av liden bakre del och lindade
sedan trator o. d. omkring denna, så att man fick ett handtag, som man

13
13
Lapp
knök

eggsväret

Landsmåsarivet Uppsala 8920
Niss Hj. Matsson. 1934. ÄPPELBO
DAL. Frgl. 25

v^ott^oham-
mar-
lie

spett
liekniv

kunde hålla i utan att riskera att skära sig.

Liens skäft kallades liörv 'liorv'. Ordet liörv här i Äppelbo ej någon annan betydelse än lijskäft. Örrnen voro i regel gjorda av gran. I orten fannos fördom endast örr av den typ, som fig. 2. c) i Arkivets frågelista visar.

Örrnets prångda del var självrätt och utgjordes av en pottdel av den gran, varav örrvet gjorts. Sedan 25 - 30 år tillbaka ha även andra typer av örr inkommit och brukats i socknen.

Den böjda delen av örrvet kallades kräftan 'kroken' (hörvkräftan). Handtaget på mitten av örrvet kallades knäppen 'knappen' (hörvknäppen). Örrknäppen fästes med en tapp i ett med stämjärn åstadkommet hål i örrvet. En pinne (fästpinne 'fästpinne') sattes i ett tvärs igenom örrvet och örrknäppens tapp borrat hål och fasthöll "knäppen" vid örrvet.

fästpinne

Avståndet från spetsen av örrnets kräftas del till örrknäppen skulle vara = avståndet från armbågen till fingrarnas början i den knutna handen på den person, som skulle bruka örrvet.

Vikbara liorv ha ej förekommit i socknen. Liorv och örr av för socknen vanliga typ med fördes sommartid, när man körde foror och vid andra längre färder.

Landsmålsarkivet Uppsala 8920
Niss Hj. Matsson. 1934. ÄPPELBO
DAL.
Frgl. 25

Det hål i ärret, vari "v rtan" på liel ret sättes in kallades lieh let (li'ho's m. bott.)
Det äldsta kända sättet att fästa lion vid ärret var att binda fast dem
med tågor (av tallr tter) (lit gor f. pl.) eller läderremmar. Stilar av björk
inslogos sedan mellan lion och ärret allteftersom ^{emellan} förbindelsen dom blev
l sare (lit'jyr 'tickil'). L ringar (lir'ing m.) av järn, fastspända kring
liebr m och  r med hjälp av kil (i likhet med fig. 4. 2). i Arkivets
frågelista) ha använts i socknen i mammamma. L ringar av
järn att sp mna fast med skruv ha varit i bruk i bygden endast 10 -
15  r.

lieh let

lit gor

tickil

Vid transport förvarades liarna i en s. k. li'sk  'liesko', vilken var
flätad av embark (aldrig av näver!) och gjord alldeles som den i Arkiv-
ets frågelista fig. 5 avbildade "lieskon" av näver fr m Sv dalen. Stundom
fodrades "lieskon" med s ckv r, men särskild uts rning på densamma
förekom sjö. Ordet lieband  r inte bekant i socknen.

liesko

En del personer gingo starkt framåt böjda under sl endet, men
de flesta gingo ganska litet framåt b tade.

'Att ställa in lion i r ktig vinkel mot ärret' kallades te st l-in lion.

Landsmålsarkivet Uppsala 8920
Niss Hj. Matsson. 1934. ÄPPELBO
DAL.
Frgl. 25

16
15

Liens riktiga inställning kontrollerades på följande sätt. Man satte översta delen av orvet (s. spetsen av orvbrocken) mot marken och gjorde ett märke på en vägg e. d. på den punkten, dit den innerst mot orvet varande delen av liens eggsvarr (jfr blad 13, rad. 3 uppf.). räckte, när orvet stod rak^t upp och ned.

Sedan förde man orvets uppåtriktade ände med den löst fastsatta lian bakåt, så att liens egg följde märket. När liens vinkel mot orvet blivit sådan, att såväl den bakensta som den främsta delen av dess eggsvarr tangrade märket på väggen, var inställningen riktig, och lian kunde bilas fast stadigt.

lin står som han ska. 'Lian står som den skall (stå)' (s. 'lian har den riktiga vinkeln mot orvet'). 'han e för bättre han står nö under, han har spårer främter'. 'Det är marars bättre, att den pekar något för mycket inåt orvet, än att den pekar utåt.' lin står för långt fram 'lian bildar för vid vinkel mot orvet.'

När lian har sådan inställning mot orvet och är så böjd, att eggen följer markens våd, när lian pränges, säges lian vara jordlagd. lin e jordlagd. 'Lian är jordlagd.' 'Inställa lian så, att den följer markens våd, när den pränges' heter jordlæg lin 'jordlägga lian.' Ordren

187
jordlägga och jordlagd användas även bildligt, såsom följande el. visa.

ta o iår'fåg da, so du vær van ta illa! 'Lägg dig vinn om att lära dig, så att du blir van att slå!'

jordlägga
(bildl.)

hce da e en kar, som e iår'fåg'd. han da kan årbeta, han 'Det där är en karl, som arbetet går bra för. Den där, han kan arbeta.'

Det redskap, som användes, när liarna böjdes för att kunna följa markens väd, kallades liåre 'liåre' och utgjordes endast av en träkloss med uppsågade spår, i vilka liåren stackes in. Om man befann sig intill ett hus, kunde liarna även stickas in mellan ett par stockändar i en knut och böjas på önskat sätt.

liåre

Ståsten endast vid skörden förekom att man satte en bäge av vild mellan liåren (liåren) och ortknappen. Vid myrsått är förekom det säkerligen aldrig. En sådan bäge kallades skärbäge m. 'skärbäge'.

skärbäge
(= bäge, bet.
5c)

Uttryck för att 'liem är vass' äro: lin e vass 'liem är vass', lin e bra te bita 'liem biter bra'. För att liem behåller skärpan bra: lin e bra te stå betä 'liem är bra att stå betet'.

stå
(i smst. m.
bett:)

Uttrycken för att 'liem är vass' äro många, beroende på orsakerna till dess

oskärpa. lin e slugg 'Lien är slö.' lin e utbät 'liens skärpa har tagit slut (genom att man slagit med den länge)'. lin bät ent mó. u e trungen slip än 'Lien biter inte ett dugg. Jag måste slipa den.' lin e stenhöggan 'Man har huggit i sten med lien.' u va sta o sämd lin. u stenhögg än 'Jag nåkade förstöra liens skärpa. Jag högg den i sten.'

När vallen är lätt att slå, säger man: da e so lösllie o frnt so 'Där är så lättslaget så.'

När vallen är hårdslagen, säger man t. d.: ha e so stunet o här 'Ullie, so fram ska äldelöst gnäg te sträa 'Det är så stonigt och hårdslaget, att man alldeles måste gnaga av sträna.'

Intill ett dusin liar medfördes per man under dagens flätterarbete. Liarna byttes ut efterhand som de blevo så slöa att man sj kunde få dem hjälpligt vassa medelst bryning. Liarna slipades om kvällarna efter arbetets slut. Uthamring av eggen förekom aldrig i stället för slipning.

Slipning med hjälp av vattenhjul förekom, där möjlighet därtill fanns.

Anordningen för slipstenen (slipsten m.) vid gården var vanligen en s. k.

Slipständer m. 'slipständer', d. v. s. en fristående bock av trä med fyra

1875
utbätt a.

lösslaget

hårdslaget

Landsmålsarkivet Uppsala 8920
Niss Hj. Matsson. 1934. APPELBO

DAL.

Fgl. 25

slipstän-
dare

ben av följande utseende

19 19

Strängljud i slivanordningen förekom ej.

Vid slätter på myrar, slätterängar o. s. v. hade man endast att göra sig en provisorisk slipställning 'slipställning'. Slipstenen grävdes varje år, sedan den använts, ned på något ställe i myren. Vi äd nor Åkese häften, vi grov-
ne o. gömde, taf vi kam på Åkagan äro dagre 'Vi hade några så-
dana små dåliga, ojämna stenar, som vi grävde ner och gömde, till dess att
vi kommo till myrslättermarkens äret därpå. Slipställningen gjordes på det
sätt, som för tillfället lämpade sig bäst. Vid des iordningställande använde
man sig alltid av i närheten befintliga kullfallna träd, stubbar o. d. Van-
ligast fick ställningen något av följande utseende:

Landsmäterarkivet Uppsala 8920
Niss Hj. Matsson. 1934. ÄPPELBO
DAL.
Frgl. 25

2020
Landsmålsarkivet Uppsala 8920
Niss Hj. Matsson. 1934. APPELBO
DAL.
Frgl. 25

'Slipstensveven (med axel)', vilken stundom gjordes av trä, kallades Slipvöva
'slipveven'.

'Sliphon' (Sliphön m.) utgjordes vid gården av en hö, sammanspikad av bräd-
lappar, eller av en gammal ho eller träskål, som ej mera användes i hushållet.

På myrarna användes i regel ett med yxa urgröpt stycke av en trädstam.

'Vid slipningen använt vatten' kallades Slipvatn 'slipvatten'.

'Det vid slipningen bildade avfallet från slipstenen' kallades Slipgörr n.

'slipgörr'. han se Slipsten görrer, so se lär hæl-borj vätne o
ta mytt. Den här slipstenen lämnar ifrån sig så mycket görr, att jag
måste hålla ur vättnet och ta mytt.'

'Slipmänn' vid slipning av liar förekom ej.

'Slipa lian så, att eggen viker sig' heter Slip räegg 'slipa räegg'.

Att 'slipa lian så, att den slipade delen blir konver fram emot eggen (\wedge);
kallas att kullerslipa. han ska hæl län rot te ægsvärva, so int
han kulleor Slipoor. Man skall hålla lian i samma lutning under slipandet
av den sammanhängande eggen, så att man inte slipar lian rund vid
eggen.' När det var värt att få en likformig, sammanhängande egg på

kullerslipa

lior, sade man: he gör nt an te fa no ägsvär v på an 'Det
gär inte att få någon ordentlig, sammenhängande egg på den.'

Skämtsamt uttryck för att 'slipa' är 'gå till Orsa' (=: Orsaslipstenen).
han e so bröt, so hce v int nö bet te oruum. ye loer gå te
orsä ate 'Den (=: lior) är på mjuk, så det är inte någon skärpa i
den. Jag måste gå till Orsa igen (=: Jag måste gå och slipa igen).'

Uttryck som 'gå liorisen', när man skär sig på en lior, är o j hända.
ye skär mae a hiam 'Jag skär mig på lior.'

Såväl slipstenar som bynen köptes mestadels från Orsa.
'Byne' heter bynne n. och 'bryna' bryna v.

Bynbyttor eller bynfodral av något slag ha ej använts i socknen.

Bynena medhödes i en särskild fiska som provisoriskt syddes fast på vänstra bykläret
och efter slättern sprättades bort igen. En sådan kallades bynfiska (bynfiska f.).
Vid användandet mötsade man i regel på bynet. Förutom vanliga

bynen förekommo s. b. bynsticker (bynsticka f.). Bynstickorna gjordes
så, att 'klibbig, gul båda' (yffkåa f.) ströks på en till lämplig form tälj
(slät, yjreffad!) sticka, vilken sedan beströkes med torrt sljgorn, varefter
det hela fick torka. Stickorna kommo närmast att likna dem i frågelistan sig.

Orsa

Landsmålsarkivet Uppsala 8920
Niss Hj. Matsson. 1934. ÄPPELBO

DAL,
Fgl. 25

bynfiska

bynsticka

8. a) arbidade. De medfördes fastknutna vid byknapparna eller instuckna i en brynstikka. När lien blev slö och man ej hade någon byra eller brynstikka till hands, brukade man tälja till en sticka av sälg, som man stack ned i marken, så att jord fastnade vid den, och som man sedan byrade lien med. Även en sådan sticka benämndes brynstikka. | Je lär byra på lin 'Jag måste byra lien (litet)'. Je ska stryka på lin lita gran 'Jag skall byra lien en smula'. Stundom sjöng man i takt under byrandet. Bl. a. sjöng man en visa, som började: "Jag lär nu på dig stryka--". Såväl melodien som resten av texten synes emellertid nu vara glömda. "Brynstikka-hammare" förekom ej. Löst slipgörr medfördes icke under arbetet. Inget särskilt namn synes finnas på den svarta smuts som bildas på lien, när den strykes med byret. Beträffning för den sträcka, man kunde slå i sträcke mellan tvänne strykningar av lien, fanns icke. Skärer ha ej använts vid någon form av plätter. 'Räpsa' kallas i Äppelbo härad. Det är icke känt att man brukat använda en buske med nedåt böjda grenar som räpsa. De i socknen förekommande räpsorna voro (och äro fortfarande) av den typ, som fågelistan fig. 10. b) visar. Kammen var dock i regel ej så mycket böjd som i den i fågelistan arbidade räpsan. 'Räpsans skaft' (här skäfte n. best.) var i regel av al. Dess kam (här huuvu n. härhuuvud) av björk. Man sökte få tag i sväpar 'sväpar'

22

22

brynstikka
(Chänv.)

på papp.

Landsmålsarkivet Uppsala 8920
Niss Hj. Matsson. 1934. ÄPPELBO

DAL.

Frgl. 25

härhuuvud
sväpar

(warp m.) (s: övervärmingsvallar från kanterna av järn på skadade (spruckna) björkar) att göra hårhuvuden av. Dyliga "huvuden" blevo starkast.

Skäftet ^{bred,} inpassades med en flät tapp i hårhuvudet. Sedan inborrades från hårhuvudets översida genom huvudet och tappens rimar, s. k. fäst-pinner "fästrimar".

fästpinne
E. i.

Rimarna i räfsan kallades hårpinner "hårpinner" (hårpinne m.).

Räfspinnarna borde helst vara av björkerot (i varje fall av björk). Man skulle dock akta sig för att ta ved av en gräsbjörk "glashjörk" ('hjörk med mycket hård och skör ved').

Nålen för rimarna gjordes med en vanlig spikenävar "spikenavare" ('navare, varmed hål göres för spik'). Därefter svadde man med ett svadjärn ('brämjärn') upp hålet till önskad vidd från hårhuvudets undersida, så att hålet således blev vidare med tiden. Räfspinnens olika delar kallades "huvudet" huvve, "halsen" hårsgn och "kroppen" kröpen ().

spikenavare

Att jätta i rimar i en räfsa kallades att rimma. 'Ja skulle ha jättat rimar i den där räfsan.'
Den hårva 'Ja skulle ha jättat rimar i den där räfsan.'

rimma
Ja

Efter den som använde räfsan kallades den kärhäv eller krimmfolkhäv. Krimfolkhäv häv var gränsvärd en kärhäv "Krimfolkräfsan".

Landsmåtsarkivet Uppsala 8920
Niss Hj. Matsson. 1934. ÄPPELBO
DAL.
Frgl. 25

var mera smäcker gjord än karträsa.

Räfsorna gjordes i hemmen.

De var mycket kruus på hvarshurom, i synnerhet på kvinnofästas

'Det var mycket utsinningar på räfskammarna, i synnerhet på kvinnfolkens.'

Räfsorna kunde även vara målade, men utskurna häligheter i skapten med arter i förekomma icke. Stela kammen och ett stycke av skapten (ungefär 1 fot) kunde även vara tjärat, så forskilt ä människors räfsor.

Under förlovningsstiden skulle fästmannen göra en s. k. fästmöjör ('fäst möjör') ät fästmon. den var kruusugd, med väfer o med öder te huoru, o med nämne hänes på o fent mera 'De voro utkrusade, med hjärtan och med uddar på kammen och med hornes namn på och vackert målade' (mestadels med röd färg).

Släpträfsor användes fordom icke. De torde ha förekommit i bygden sedan v: a 40 år tillbaka. De kallas släpträfsor eller hästräfsor (släpträfsa. f., hästräfsa). Träbom har sj använts ät släpa samman höst med.

Är älder förekommo inga andra högafflar än enkla trägafflar av en trägrenad björkstam. Dessa kallades träkrypor 'träkljpor'

2424
kvinnfolk
(koll. !)

Landsmålsarkivet Uppsala 8920
Niss Hj. Matsson. 1934. ÄPPELBO
DAL.
Frgl. 25

träkljpor

(trækrypa f.). Högafflar av järn (hygaffel m.) började komma i bruk i slutet av 1870-talet eller i början av 1880-talet.

Trägafflarna användes nästan endast vid hölassens avlastande upp på höskullen. ta trækrypa o kast-
op hysa! 'Tag træklypan och kasta upp höet!'

træklypa
(Chännv.)

De olika delarna av en högaffel kallas: skäfte 'skaftet', krosne 'krosna',
fält 'falten'.

Högafflar med tre klor användes ej så mycket.

Hö kunde transporteras på många olika sätt. Ett av de vanligaste
sätten att transportera mindre hömängder var att bära höet med s. k. svalke m. svalke

Svalken utgjordes av en ung björk, som kvistades med undantag av
toppen, vars kvistar vredes, flätades och knötes samman sinsemellan så
att man fick en ögla. Sedan lades höet på svalken, dess grövre änden
böjdes tillbaka över höet och stades genom den av toppkvistarna bildade ögla.

(m. härv.)

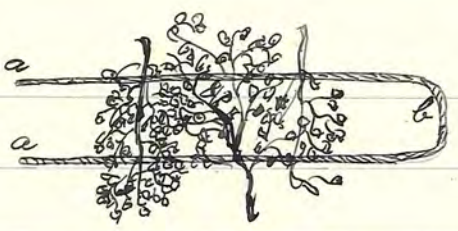
Därefter bars borden vid björkens rotända över ena axeln. Jfr f. ö.
fig. 12. i Arkivets frågelista! svärkläva f. 'borden, som bäres i svalken'.

vi får fullt bær höp ha da te svälsom 'vi får väl bära ihop det där med svalken'.

Man kunde även använda endast ett rep att bära med. Repet lades
då dubbelt på marken på följande sätt, varefter björkqvistar

rep
Om rep att bær
hö med...

lades tvärs över och höst däröver på:

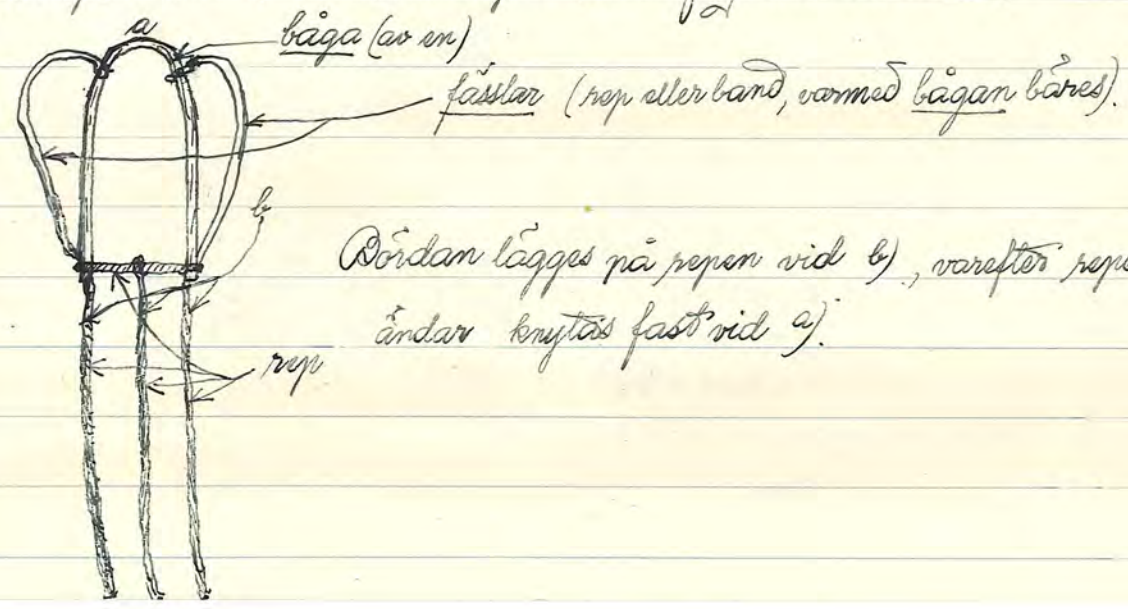
När höst läggs på sträckas repets fria ändar a) genom öglan b), varefter borden fördes ihop och bars vid ändarna a) som en svalk.

En mindre hömängd kunde stundom bäras med ett för tillfället sammanvidet band av hö hjäbändel m. (höbändel), vilket lades ett varv om höet och bars vid de fria eller korslagda och vidna ändarna.

bändel,
bet. 2

Bärredskapet bäga (Lügge f.) torde även stundom ha använts vid transport av hö. Redskapet hade följande utseende:

bäga f.
(obs. ill.!)

Borden läggs på repen vid b), varefter repens fria ändar knyts fast vid a).

Landsmålarkivet Uppsala 8920
Niss Hj. Matsson. 1934. APPELBO
DAL.
Frgl. 25

27.27
'Börda, bestående av hö,' kallas hybörda f. 'hobörda'.

Hö bars även av trämmen personer på ett par stänger kallade hävlar (hävtra m.; pl. hävtrar, best. hävtra).

hæ da e nt mer hæen vs bær-in e þæ hævtræm 'Det där är inte mer (hö), än att vi ^(bära) bär in det på hävlarna.'

'Börda av hö, som bäres på hävlarna,' kallas hävtrabörda f. 'häv**el**-börda.' När man skulle bära "smått" (i höst) hö på hävlarna, lade man först löruskor (ljörke) mellan de båda stängerna i hela deras längd, och sedan lade man på höet. Särskild benämning för dessa löruskor (löruskor) förekom ej.

Någon gång har man även klövjat hö. Man använde därvid vanlig klövsadel (klövsäl m.), och höet stoppades in i de på denna upphängda klövbändorna (klövbända f.).

För höets hopkörning till hässjan och inkörning i ladern kunde även en ytterst enkel för tillfället hopspikad släpa för höet, s. k. höslipe f. (træskåslip træskåslip) 'höslipe', användas. Ett par granslänor f. pl. ('granslänor') stänger av gran' togos till meder (one m.). Medarna, som ej skoddes, förbundtes genom

häv

Landsmålsarkivet Uppsala 8920
Niss Hj. Matsson. 1934. APPELBO

DAL.
Frgl. 25

klöv

höslipe

trä eller tre tvärsliar (mångkvar; mångkam^{manke}), och i släpans längdriktning ring
spikades på mankarna ett tak "tak" av grankäppar. Inga stakar
fanns på släpan. Stöet sammanpressades och kvarhölls med en bind-
stäng, fasthållen framtid av ett rep av lämplig längd, fastbundet på var-
dera sidan om "taket" (slädhåla f. 'slädhålla'), och baktid av ett rep, som
var fästad i manken på ena sidan om "taket", lagt över bindstängens och därifrån
löpande genom en repkrok, vilken var fästad i en sänka, inslagen i
andra ändan av den bakre manken. Den fria repändan lades sedan
änno över bindstängens, vilken nu drogs ned med densamma, varefter repet
urrades fast kring stängens och tvärns i den bakre delen av stängens inslag-
na gumar. Dessutom kunde man linda ett tunt rep (vävvarer pl. 'vävlar') i
horisontell riktning runt om hela lasset. Detta kallades tre vävvar
fäsa 'att vävla lasset.'

Vintertid användes vid hökörning s. k. pinnskrinde f. 'pinnskrinde', som
lös häck (utan botten) att lägga utanpå den till körningen använda släden (en
s. k. slip med järnskodda medlar). Pinnskrinden fästes vid sliptaket medlet
trems marilor (s. sänkor), som, när "skrinden" var lagd på "taket", gingo genom

manke 28

slädhålla

vävlar
(= vävelltåg)

pinnskrinde
(m. hävar)

Niss Hj. Matsson. 1934. APPELBO
Landsmålsarkivet Uppsala 8920

Fgl. 25
DAL.

29 29

detta och genom vilka man på underidan stack kilar. En synke var fast i vändera av de medre tvärsläarna i "skindans" kötsidor och en tredje var fast i en tvärslä, som sammanhöll "skindan" på mitten medlid. "Skindan" bestod av en ram upptill och en tränge medlid, vilka voro förbundna av "gimmar" av c: a 1 meters längd. Avståndet mellan "gimmarna" var c: a 10 tum.

III. Slätterarbete och bärning.

Det förekom att man på noga tillvaratog allt gräs, att man, när man på någon fläck ej kunde komma åt att slå av gräset med lier, rev av det med händerna. Emellertid var det ej eljest vanligt att riva gräs åt kreaturen. Att grisen kunde man stundom riva ärre m. 'välarr'. Skära eller krockeniv medfördes ej sommartid vid fäkorning. Som oron nämnts, medfördes vanligen en vanlig lier, men om man av någon orsak ej hade någon sådan med sig, kunde man riva gräs åt hästen. riv gräs 'Riva gräs'.

Endast vanlig typ av lier användes vid slätter i backar och i dikes-
kanar. Backslätter utfördes gärna under pegriga dagar, när gräset
ej var på hårdslaget. Stöet i backar och på penar fick merendels ligga

Landsmålsarkivet Uppsala 8920
Niss Hj. Matsson. 1934. ÄPPELBO

DAL.
Frgl. 25

riva

konar och torba på de platser, där det slagits.

'Område, som man åtagit sig att slå på beting,' kallades stadga (staga f.).
na a u slå ha da staga u a ätu ma 'Nu har jag slagit det där om-
rådet, som jag åtog mig att slå på beting.'

stadga
m. f.

Slättern i myrar och skogsängar börjades ij på någon bestämd
veckodag. Slätterarbetet börjades kl. 3-4 på morgnarna. Uttryck som
"ta dagen från morgonen" äro ij kända. Ingen benämning synes finnas för
'område, som slops före frukosten.'

Man slog vanligen ij
längre än fram emot middagstiden. Vid mulen och ^{id} pagnig väderlek kunde
man dock fortsätta att slå hela dagen.

"vi ska full slå, so länge
dägga set-tu 'Vi skola väl slå, så länge daggen, sitter i", sade man.

na a full dägga (Måterdägga) gat so var botij so 'Nu har väl
daggen (slätterdaggen) gått ur (gräset) så väl, så.'

Stundom slog man
även en stund om kvällarna, efter det att daggen börjat falla. kvälls-
rånan kom 'Kvällsrånaden kommer' (i: daggen börjar falla).

råne, bet. 2

Benämningar som mansslätt för område, som en man har slå på dagen,
finnas ike. Man sade t. ex. : 'du slag e bra vida, du, a däg 'Du

vidda f.

Landsmålsarkivet Uppsala 8920
Niss Hj. Matsson. 1934. ÄPPELBO
DAL.
Frgl. 25

slog ett bra stort stycke, du, i dag."

När man slagit så mycket, att man ej vågade slå mera, förrän det redan slagna blivit inbärgat (eller hässjat), sade man t. ex. : "nå tror ye ålör ve tors. Uå-mēr no mer, forn ve far si, om ve far in hä, ve a Uå. Nu tror jag inte att vi våga slå ned mera, förrän vi få ye, om vi få in det, vi ha slagit."

slå ned

Även kvinnoringo hantera lön. Detta var mycket vanligt men torde nu ej ha förekommit på c.:a 60 år.

Någon ledighet före slätterarbetets början för dem, som skulle delta i det samma, förekom ytterligen inte.

Man vilade i regel från slätterarbetet i två timmars tid efter middagsmålet, medan höet fick torka. Detta kallades ta sör (eller vjrt) middag 'att sova (eller vila) middag'. Därefter började man påsa och ta-höp hje 'ta ihop höet'.

haga höp

Vid slätter å 'lindor' (s: vallar) gingo slätterkarlarna i rak linje efter varandra tvärs över "lindan". Detta kallades att 'slå slag' (Uå Uåag). Särskild beteckning för dem, som därvid gick först i raden, är ej hand.

Landsmålsarkivet Uppsala 8920
Niss Hj. Matsson. 1934. APPELBO
DAL.
Frgl. 25

Stundom brukade man 'slå i kapp' slå om-kapp. Om man därvid gick efter varandra under arbetet, brukade den som kom efter, ropa till den framför varande: "hal ons bärre! 'Ställ undan bara!'" Man sökte sig hindra varandra på något sätt under kappsländet.

Man kunde även tärkla om att slå var sitt stycke av en slätteräng o. d. först. "ska vi kappslå? du tar han där biten, o vi tar han re, fa se, horn som far-tä hå forst o os 'Skola vi slå i kapp? Du tar den där biten, och jag tar den här, fa se, vem av oss, som får av gräset på sin bit först.'" da dom da a fat tä hå sien bit, da ska dom syn-a horärre, hur dom a slå 'Står de då ha fått av (gräset på) var sitt stycke, skola de ansynna varandras arbete, hur de ha slagit?'

Att 'slå' på sådana ställen, där terrängens eller vegetationens beskaffenhet var sådan, att man sig kunde slå något större sammanhängande stycke åt gången, kallades att hackslä (håk^{slå}). vi a nått må håk^{slå} då-må, som vi ska ta nå 'vi ha väldigt mycket hackslätt (o: 'slättermark, där man måste hackslä'), som vi skola arverka nu.'

hålla undan

Landsmålarkivet Uppsala 8920
Niss Hj. Matsson. 1934. ÄPPELBO

DAL.

Frgl. 25

hackslä

hackslätt

Det stycke, som varje slätterkearl slog, då han gick ett slag tvärs över ången, kallades ett slag. "no a u bli et slag tvärf i vor teem" "Stu har jag slagit ett slag tvärs över tegem," sade man.

slag

"no ska ve slå-möt iä-ma (iör et möt-slag) 'Stu skall jag slå emot här (göra ett mötslag),' sade man, när man, sedan man slagit ett slag, vände och slog åt andra hållet.

slå mot

När en pojke skulle lära sig slå, undervisades han t. ex. på följande sätt om, huru lion skulle föras: "no ska du ta ut kläxa o ta lite för liam, so du dog ta ser-ut, o so ska du hal-iömt, so int du skor lin n-i bakkan, so ha sur-ut, som du skull a frä-häcka! 'Stu skall du ta ut slaget (o: slå breda slag) och ta litet gräs med för varje slag, så att du kan föra fram lion hela slaget ut, och så skall du hålla orvet i samma ställning hela tiden, så att du into slår lion i marken, så att det ser ut, som om du skulle ha flä-hackat!'"

för prep.

Följ den, som tog breda slag, kunde man t. ex. säga: "ha va väldat, höksma bräa slag du tar! da sät int ärma fastörka ve sis int!" "Det var väldigt, vilka breda slag du tar! Där sitta minsamm into armarna fast-

Landsmålsarkivet Uppsala 8920
Niss Hj. Matsson. 1934. ÄPPELBO
DAL.
Frgl. 25

torkade vid sidorna!"

'Det som slops av vid varje hugg med lien' kallades ett slag.
Intet särskilt slag av orv eller liar användes vid myrslätter. Vinga på orvet brukades ej heller.

Den avslagna grässträngen kallades sträng. *na a ve du on sträng sträng*
'Nu har jag slagit en sträng' Att slå så, att strängen kom att ligga mot
'oslaget gräs', kallades att slå upp-i. *na a du du-opu* 'Nu har du slagit så, att det slagna gräset kommit att ligga mot det oslagna.'
slå-upp-i

Den sträng som bildades, när man gjorde motslag (jfr blad 33, rad 4 uppi fr.), kallades dubbelsträng 'dubbelsträng'. I motsats därtill kallas även den sträng som bildas när man slår ett enkelt slag över ängen för enkelsträng 'enkelsträng'.

När gräset på en äng u. d. blivit slaget men ej bärgat, säger man, att det "ligger under". *ha ve för o leg-unda na, da ha väf et liket-i*
regnande. 'Det här får också ligga kvar slaget nu, då det blev ett sådant regnande.'
'Smal pomsa av en slätt' har ej speciell betydelse. *ha da rimsa ska ve småf Sla-tä* 'Den där pomsan skall jag snart slå utav', så-

Landsmålsarkivet Uppsala 8920
Niss Hj. Matsson. 1934. ÄPPELBO
DAL.
Frgl. 25

ger man. Färskild beteckning för 'den kvarstående stubbryggen mellan två slag' synes ej finnas. Ej heller finnes beteckning för att slå så, att en sådan rygg kvarstår. Den som slår så brukar t. ex. på följande sätt tillhållas att slå mera noggrant: "du ska alla nos var, so int hæ vær so långan stob!"

'Du skall slå någorlunda väl (ordentligt), så att det inte blir så lång stubb!'"

'Vänstra sidan av slaget' säges sakna färskild beteckning. Uttryck som "lära" och "lägga ned läret" för att 'låta lion följa tätt efter marken' äro ej kända. du slår väl 'Du slår väl (v: slår av gräset nära intill marken).' hæ da vær lågum långan stob "Det där blir lagom lång stubb."

Benämning för 'av lion upphuggen jordtorva' finnes rike i målet. du ska int alla so du hæ op torv, int "Du skall inte slå så att du hakar upp grässvälen, inte", sade man till den som högg upp torvar med lion under sländet. Man sade, att det blev libbrant, där man slagit så djupt, att gräsrotterna skadats. du slår so hæ vær libbrant, so hæ vær nt nö te nästa år "Du slår så att det blir libbrant (v: så att gräsrotterna skadas), så att det inte blir något (gräs) till nästa år."

När någon slog så, att gräsrotsar blevo stående kvar mellan huggen i slaget,

stubb

libbranna

hänades han därför på olika sätt. du a du mæ for lygga lie
'Du har slagit med förslö lie.' (Nån tid den, som lämnat oslagna grästestor
efter sig). du ska ta mæ dag, so int ha vor nor lika fräs sklen
krär cete! 'Du skall ta (allt gräset) med dig (: slå av allt höet), så
att det inte blir några sådana testor stående kvar!' da dom dag
däret, sa dom, dom skul set gräs ögor pa nöka 'När de (: poj-
karna) slog däligt, sade man, att man skulle sätta glas ögon på poj
karna.

Om någon nybörjare ej lade sig vinn om att slå vad eller att nedlägga tillräcklig
kraft i arbetet, brukade man säga till honom: "kräm pa knäpen, so du kan
ta ku o, o dag ta är ma lite mär!" 'Släm på (ov knäppan), så att
du kan "ta omkull" det (: gräset), och släpp till är ma lite mera!"

När någon av slätterkarlarna lämnat efter sig en liten bit oslagen
(trän bit om trän bit'), brukade någon av räfserskorna ställa sig invid
den och hämmande ropa: kr räm, kr räm, kr räm! till den,
som lämnat biten oslagen för att denne skulle komma och slå den. Man
betsade, att tranan flög över ången och "ropade", när hon såg den oslag-
na biten.

Körtel

Tränbit

Landsmäsarkivet Uppsala 8920
Niss Hj. Matsson. 1934. ÄPPELBO
DAL.
Frgl. 25

Vi sank mark gingo råfserskorna bakom slätterkarlarna och drogo med råfsorna gräset ur de våta sänkorna och upp på torrare sträckningar (manar) i myren för att få det att torka (for ta fa torke na e 'for att fa torke na det'), och där bredde de ut det till bredor (se forts.!) med råfsorna.

torke m.

Slut är så här kom till tuffan 'Breda ut det med råfsan, så att det kan torka (egentl.: - så det "kommer uti torken")? du ska gå åtär o slut ut hja, so int du tramp - né e ti bröt myra! 'Du skall gå baklänges och breda ut höst med råfsan' så att du inte trampar mer det i den blöta myren!' (Förmaning till råfserska). Andra uttryck för 'breda ut, sprida i höst' är 'skaka ut' och 'skaka isär.' ha e for fjöket. vi e tvungna ta skak - iser e, om ha ska torka 'Det (s: höst) är för tjockt (s: ligger i för tjocka bäddar). Vi måste skaka isär det (med råfsan), om det skall (kunna) torka.' skak - ut hja me hærven 'Shaka ut (s: breda ut och skaka isär) höst med råfsan?'

slut ut

Öven på torrare mark gingo råfserskorna bakom karlarna och bredde ut grässträngarna och råfsade, när gräset låg glest, samman det till bredor. brea f. breda (hybrea 'höbreda') 'tunn bädd av till torkning utbredd hö'.

breda f.

Landsmålsarkivet Uppsala 8920
Miss Hj. Matsson. 1934. ÄPPELBO
DAL.
Frgl. 25

räfs hja te bröor 'Räfsa höet till bredor' kallades även ier bröor 'göra bredor'. Mycket små bredor kallades "lammor". (Ex., se blad 39, rad 14 uppi-
ifrån!).

'Räfsningsarbetet' kallades räfsninga 'räfsningen'. 'Räfsa' heter i målet räfsa (met. räfta, sup. räft).

Man känner icke någon särskild beteckning för att höet är så tätt, att det ej behöver räfsas till bredor. Uttrycket "ta upp efter någon" användes icke.

När slätberkarlarna ej humo undan för räfserskan, sade hon: "na ska v synd - på, for älest tar v rompa te er!" 'Stu skolen I skynda på, ty djest tar jag rumpen av er!' "

'De som räfsade' kallades räfsare (räfsar m.). "v fik allt en räfsare e-dag" 'Jag fik allt en räfsare i dag,' sade man, när man varit utö och lätt räfserska. na mät ha ful ska ga öns e-dag, da vi a fet so miffy räfsaror! 'Stu måtte det väl komma att gå undan i dag, då vi ha fått så många räfserskor!'

Det stycke man räfsade rent med ett drag av räfsan' kallades ett härdrag. ha va int mon brän bit. ha va vmt et härdrag. Det var ingen

bred bit. Det var precis ett så stort stycke, som man räfsar rent med ett drag av räfsan. Räferskan tog om möjligt ett beslag i varje räfsdrag. Beteckning för det hö, man räfsade (räfsor e. d.), finnes i rike.

Att räfsa för andra gången kallades ta-äta 'taga efter'.

taga efter

na a ie räft ä so tät ie kan. 'Stu har jag räfsat det (i höet) så tät ihop jag kan.' (När man räfsat ihop höet till en stor bröda för att slipa "taga efter" (i: taga reda på de små hötappor, som ligga kvar, där bröderna legat), när höet skall hässjas.

När en av dem som deltaga i hässjningsarbetet "tager efter" under hässjandet, säger man skämtsam till denne: "ska du var sör-öra? Skall du vara "Sör Ola"?" (sör m. är beteckning för smolk, smält avfall o. d. och användes således här om små testor eller tappar av hö). När någon gjort allt för många och små brödar, sade man t. d.: "hå da e ful izande, lika små läppor. bäre spring o var sör-öra! Det där är väl ingenting, sådana små läppor! (Man får ju) bara springa och vara "Sör Ola!" De hötappar, man räfsade tillsammans, när man räfsade för andra gången kallades eftertag. hå e et ätetäg då -nä: du

Sör m.
Härtill:

eftertag

Landsmåtsarkivet Uppsala 8920
Niss Hj. Matsson. 1934. ÄPPELBO

Frgl. 25
DAL.

8641
får gå dit o vær sør-åka! 'Det är ett eftertag där (o: litet hö kvar att taga vara på). Du får gå dit och vara "Sör Ola".'

En duktig påfarska skulle komma på efter två slätterkarlar. o ska a su tapper p i værre uemt 'Hon skall ha sju tappar i vädret jämt.' Man sade ej att påfarskan "slog knut på herrskapet", när hon ej påfäste ut varje drag ordentligt. dom sa dom skul bind en task på hvarra a dom som int räfte vär. Man sade att man skulle binda en goda på påfarsan åt dom som inte påfäste noga.

Forsk
Vid slätter på myrarna, på skogsängar o. d. fick höet torka färdigt på marken, innan det sattes upp i "stakar" (se sid. !) eller fraktades in i ladan. När höet torkades på marken, måste man vända det för att få det tunt (vänd hje 'vända höet'). Vändandet skedd på samma dag som höet slagits. Man skul vänd hje, so ströna kam mot sör. Man skulle vända höet, så att strängarna belystes av solen.

På vallarna kunde höet häsjas omedelbart efter sedan det blivit slagit, förutsatt att det ej var vätt av dagg eller regn. Uttryck som "häsjetorvt" finns ej i målet. na e hje daglöst. na kan vi got set - öp e

'Nu är höst dagglost (sfrutt från dagg). Nu kunna vi gott håjsja det.'

Så myrarna räfsades ^{och bars} höst, när det torkat, ihop till högar, kuvar (kuv m., hjukuvar 'hökuv'), på torra ställen och bars sedan i svakken eller på hårlarna till ladan eller till den plats, där man skulle göra vinterstacken (se sid. !). Även på vallarna räfsades och bars höst ihop till kuvar (bær-hjup hja 'bära ihop höst').

Alla hökuvar, som skulle bäras eller köras, kämmades (fjämna v.), d. v. s. höst ordnades ('kämmades') med räfsan så, att hösträna i varje fäng kämmat hö (fjämna f.) kommo att ligga så mycket, som möjligt i samma pikering.

Varje kämna skulle vara "så bred, som hävskäftet var långt." Om marken var slät, sköts höst först ihop med räfsan (sult-hjup hja 'skjutes ihop höst'). Något särskilt namn för med räfsan hopskjutna och sedan kämmade eller för endast hopräfsade och kämmade kämmor fanns ej.

Karlarna kämmade och kvinnfolken "räfsade efter" (räfs-äta 'räfsa ihop hösträn, som blivit liggande kvar, där man dragit ihop hö till en kämna').

När höst bars (i valk v. d.) kunde man taga tre eller fyra kämmor åt gången. Det på platser för bördans färdigställande samma räfsade över-

kuv

kämna v.

kämna f.

blirna höst, räfstappen (riäfstajen), stacks in mellan kämmorna i bör-
dan.

ett 'fång hö' kallades ^{även} fånja (hijfånja f. 'höfånja').
Den plats, där man tagit upp ett fång hö, kallades ett upptag. hæ e et
lita öptag (da o "Det är ett litet upptag där också." (Uttryck, när man
vill göra räfserskan uppmärksam på, var hon bör räfsa efter", där man
tagit upp ett fång hö).

När man tog upp och bar ett fång hö, använde man en vanlig räfsa. Vän-
ster hand sattes därrid under kämman, räfsan lades utampa med gin-
narna in i höst, varefter bördan lyftes upp och bars med räfsan våg-
rätt liggande mot ena axeln och med vänstra handen sammanhållan-
de kämman uppifrån. Träklypa eller höaffel användes inte att
bära hö med. Det stycke, där strängen legat, benämndes ij på särskilt
sätt. Intet särskilt uttryck finnes för att bli efter vid räfsning där en sträng
legat. Sedan höst ordnats till bördor, bars det snarast möjligt till "stacken"
(ladan, hästjan).

~~Angå~~ Beträffande redskap för hösttransporterande, se blad 25 och följande!

42

H2

fånja f.

upptag

Landsmålsarkivet Uppsala 8920
Niss Hj. Matsson. 1934. APPELBO

DAL.

Fgl. 25

Ingen särskild fanns för någondera av de bärande, när man bar
höret på härlar. je ska gå framåt, je, da hœ e tyngre. du får gå
åtåt, du, da hœ e lättare 'Jag skall gå framåt, jag, där det är tyngre. Du
får gå bakåter, du, där det är lättare.' (Uttryck vid hörbärning på härlar).

Härlarna lades till påttor först och därefter lades hörbörden på. När härlarna lades med (lag-tä härlarna 'lägga till härlarna'), tillsag man att de om möjligt kommo att ligga på, att man lätt kunde fatta om deras ändor, när de skulle lyftas. Uttrycket "härla upp" är inte känt. Ingen särskild benämning finnes för höttapp som påkar bli liggande på ändan av en av stängarna.

Uttryck som "börden halvår" användas inte när man påkar spilla hö från härlarna. Man säger endast t. ex.: "na Marv vi da ful bot häfta a bören, som hœ ras-tä Stu tappa vi da väl bort hälften av börden, (så) som det ramlan av."

Om höet var fullt torrt, luro härlbördorna direkt in i ladorna. Om emellertid ladans dörr var för trång därtill, sattes börden ned utanför dörren, varepå man tog höet i famnen och kastade in det. Detta kallades att "häsa in" höet. Inne i ladnan tog en annan person emot höet, därvid användande en-

Lägga till

datt armarna, och drog och bar det in i ladån samt trampade det tillsam-
mans. ve ska häv-in a, ve, so får du ta möt o hark-däs bstfy

44
hark-däs

dörren 'Jag skall kasta in det, jag, så får du ta emot (det) och dra undan
(det) ur dörren.' De, som utförde dessa arbeten benämndes ej på sär-
skilt sätt.

Om höet på myren eller ångplöten ej var fullt torrt, kunde man
ändå bära det på härlarna fram till ladån, men bredde då ut det i domas
närhet till dess att det blivit fullkomligt torrt och kunde läggas in i ladån.

vi får bster hsta bst-a lsthst o kst-ut hst dst, hst för drst te
hst e stst, inst vi kst a in hst 'Vi få bära höet bort till ladholen (se
blad 45, rad 13 uppifrån!) och kasta ut (i: breda, sprida ut) det där, så
att det får bläsa i det en stund, innan vi kunna ha in det.'

~~Laduhof~~

Öronstärkande beskrivning av höets förslande till ladån och in i den gäller
transporten till lador vid myrar och skogsmaror.

Särskild beteckning för den plats, där en höbörda stått, finnes icke. Man sä-
ger exempelvis: "ska du ta-höp dom da strst da bstra a stst? 'Skall
(i: vill) du ta ihop de där stråna efter bördan, där den har stått?'"

Nemna vid gårdarn användes träklippa (se sid. 24 nedan!) eller högaffel,

Landsmålsarkivet Uppsala 8920
Niss Hj. Matsson. 1934. ÄPPELBO
DAL.
Fgl. 25

när höst skulle uppi på någon skulle. Även inne i ladorna kunde där något av dessa redskap användas, när man skulle dra åns bry dörn ('draga undan (höst) ur dörren'). Den som tog emot höst och bar in det på skullen kallades mottagare (möttagor). Om möttagorn nod ta, so skul än trampi-här hja. 'Om "mottagaren" hamn med det, så skulle han trampa ihop höst.' Slamm han emellertid sj med detta, brukade den som "hov in" höst, hjälpa honom därmed. Även barn brukade ofta hjälpa till med att trampa ihop höst.

draga ⁴⁵ undan

mottagare

Vid ängslätter och slättermyrar i skogen hade man i stor utsträckning lador (ängslå f. 'ängslada'). Ladorna ställdes i regel så nära slättermarkerna som möjligt. dom set lä en muffy a ga små härken är, de ha va no fasta mark. 'Man satte mestadels ladorna på små kullar, där det var någon fast mark.' En sådan kulle kallades ladhol (lä-höl m.). Om en mycket liten lada sade man: "lä e so m en fjär ing". 'Ladorna är so (är inte större än) en fjär ing."

ängslada

ladhol

Slöstackar (i sydvänska mening) ha icke förekommit i socknen. No hässjades på tre olika sätt, dels i vanliga hässjor, i vilka färskt hö

fick sitta hässjat endast till dess att det torkat, och dels i hässjor gjorda av på förhand torkat hö^(myrhö), i vilka höet kunde förvaras ännu vintertid.

Hässjor av det senare slaget, vilka lämpligen kunna benämnas vinterhässjor, kallades i Äppelbo "stackar" (stack m. 'stack' eller hystack 'höstack' eller myrhystack 'myrhöstack' eller vinterstack 'vinterstack').

stack
(m. henv.)
hässja f

En vanlig hässja kallades hässa f.

Det hände, att vallhö kastades upp att torka en smula på gärdesgårdarna där lägenhet därtill fanns. Detta hö togs dock sedan ned och hässjades tillsammans med det övriga höet.

Att 'hässa hö' kallas att hässa 'hässa' (häf- op hysa 'hässa upp höet'). Sammanfattande beteckning för att rädda och bära tillsammans höet samt hässa det är höa (hysa v.).

hässa upp
I höa

Verktyget till en hässja kallades hässjvirke (häsvirke m.). Stammen till hässjan liknade den i fig. 15 i Landsmålsarkivets frågelista avbildade hässjestammen. 'Stolparna, som utgöra hässjan', kallades hässjegubbar (häseguäbe).

hässjegubbe

En hässjegubbe var v: a 10 fot lång. Avståndet från dess nedre spets till första gippen var v: a 33-34 tum, och därav fältes v: a 15 tum ned i marken.

Landsmålsarkivet Uppsala 8920
Niss Hj. Matsson. 1934. ÄPPELBO
DAL.
Frgl. 25

47
47

Avståndet mellan pinnarna var c: 14 tum (eller något mindre). Hässjegubbarna spetsades först medtills, därefter höggos med yta märken där pinnarna (hässjegubbpinna 'hässjegubbpinnarna') skulle sitta. I varje gubbe skulle det vara sex pinnar. Skålen för pinnarna borrades med en särskild c: a 1 1/2 tum grov narvar, hässjegolvgubbnarvaron (hässg'rogubbnarvaron) snett in i gubbarna (= illustr. i frågel.). Pinnarna gjordes så pass långa, att två stänger skulle kunna ligga i bredd på dem, och de skulle sticka ut så pass mycket ur hålen på andra sidan om gubben, att man kunde sätta ett stöd mot gubben under den utstickande delen av pinnen. Krakar som voro spetsade i båda ändarna och hade pinnar åt båda sidorna förekommo icke. Ett slags hässjör för torkning av till strö, under kreaturen använd görmossa (görmössa m. 'frödig, starkt vattenhaltig') anordnades med gubbar genom vilka man borrat vägrätt gående hål och stuckit pinnar tvärs igenom, ^{dess} vilka sticko ut lika långt på båda sidor om gubben. Mellan pinnarna på tvärräta sidana krakar lades stänger på vilka mossan därefter lades till torkning. Krakarna i en sådan "hässja" kallades mossgubbar (mössgubbar). Krakarna i höhässjör hade i regel den längd, som angivits i det föregående.

hässjegolvgubbnarvaron

Landsmåsarlivet Uppsala 8920
Miss Hj. Matsson. 1934. ÄPPELBO

DAL.
Frgl. 25

görmössa

mössgubbar

ende. Vid hässjiming av jag användes emellertid krakar med ända till tolv rimmor och alltså dubbelt så höga som i andra hässjor. Dylika hässjor ställdes starkt lutande.

De vågräta lagda stängerna i en höhässja kallades 'hässjostänger' (hässtänger; hästängf.). Hässjostängerna höggos i mycket olika längder upp till 25 fot. De kunde räckas över ett eller två skötan (sötan n. = avståndet mellan tvänne krakar) eller 'så mycket hö som rymmes på de sex stängerna mellan ett par krakar'. Den övriga stäng i en hässja kallades hovdanstänger (hovdanstänga). Oran på denna stäng läggdes ett tunt lager av snå, vid kämmade kämmor; hovdan 'hovdan n. Således lägges vanligen ingen stäng oran på det överst liggande höet. Detta kan dock förekomma vid starkt blåst för att förhindra hovdanets medblåsande. Antalet krakar i varje hässja var beroende av den hömängd, som skördades på stället. Hässjorna gjordes så långa som helst, ända till 15-20 skötan. Längden av ett skötan var högst olika och berodde helt på hässjostängernas längd. När man endast fick mellanrummet mellan tvänne krakar fyllt med hö, sade man: "ha väf bära et sötan" "Det blev bara ett skötan." Om två sådana mellanrum

48

45

hässjostäng
skötan

hovdanstäng
hovden

Landsmålsarkivet Uppsala 8920
Niss Hj. Matsson. 1934. APPELBO
DAL.
Frgl. 25

49 49
krögolv

fylldes, sade man: "vi feke et trigs'ro da "Vi fingo ett trögolv där."

Beteckningar som "trögolv" o. s. v. finnas dock inte. Man säger tre skötan o. s. v.

Krakarna stöttes ned i marken och försågos med stöd. De kallades inte fast. stöt-né gubba 'Stöta ned gubbarna (i krakarna)' vi sat stöer på gubba, et på höder sin vi gubban "Vi satte stöd på gubbarna, ett på vardera sidan om varje gubbe."

stöta ned
stöd n.

Det används inte som någon skam, om en hässja fallit omkull vid bläst. Uttryck som "i brinden" brukades ej därom.

na a hässa st'rope (kubber-kull) för daeg 'Du har hässjan fallit omkull för dig.' Den uppsatta stommen till en hässja kallades ett golv eller hässjgolv (g'sro, hä'sg'sro). na e hä'sg'sroce tömt 'Du är stommen till hässjan tom.'

stälja v.
golv

Stär man ej hade tillräcklig mängd krakar till hands eller helt saknade sådana, kunde hässjgolvet ökas ut med eller i sin helhet göras av garställda, i marken nedstötta stövar mellan vilka stängerna lades upp på mellan störfaren bundna vidjör. Fortet särskilt namn gavs åt ett sådant golv. "vi for full lov söt-vi g'sroce me stör" "Vi få

Landsmålsarkivet Uppsala 8920
Niss Hj. Matsson. 1934. APPELBO
DAL.
Frgl. 25

väl lov att "sköta vid" (s: öka ut, göra - längre) golvet med störrar", sade
man.

Hälsjvirket fick ofta stå kvar på ången året om, och detta har med tiden
blivit allt vanligare. Förr ställde man dock stundom upp tvänne kra-
kar i kors och sade sedan från ett och samma håll upp stängerna emot dem.
Detta kallades ta prok - harp göra 'att plöcka ihop golven'. Man kunde
även resa upp virket mot något därtill lämpligt träd. De uppriester
stängerna och krakarna benämndes sj på särskilt sätt.

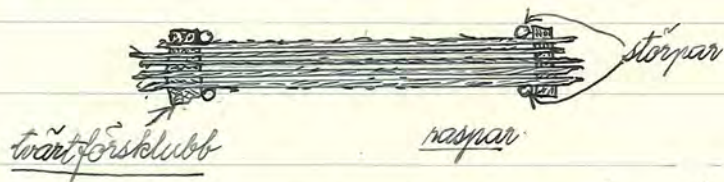
Om höet från en myr - eller skogs- (ångs-) slätter-
mark sj gick in i den vid slättermarken befintliga ladan eller om lada
sj fanns i närheten gjorde man en s. k. vinterstäck, d. v. s. "vinter-
hässja" (se även blad 46!).

Vinterhässjorna ställdes på så torr mark som möjligt. Till underlag un-
der hässjan gjordes en s. k. underbonad (i undbruna m.) av raspar (räspær;
rasp m.), 'smala stammar av tall eller gran', lagda i den blivande hässjans
längdriktning och med sina ändar vilande på s. k. tvärförsklubbar (tvärf-
förskrol m.) bestående av stockbitar s. d., som lagts en utanför tvärderna

rasp m.
tvärförsklubb
(se ill. s. 51)

av störraren vid den blivande hässjans ändar.

Underlaget hade alltså (sett uppifrån) ungefär följande utseende:

Om man på rasparna i underbonaden kunde man lägga några löruskor för att förhindra att hö föll ned mellan rasparna. Löruskorna gavs ej särskilt namn.

Underbonad förekom endast under vinterhässjor.

Vinterhässjorna gjordes med endast ett störrar vid vardera änden av hässjan.

Stängerna lades in mellan störrarna på mellan dessa bundna vidjor först när man fått ett lagom tjockt lager av hö inlagt i hässjan. Hässjorna gjordes aldrig så höga att stega behövde användas under utförandet. Man hade aldrig mera än högst fyra stänger i hässjan.

En person var nedanför hässjan och kämmade höet samt "gav upp" det (en eller två kämmor åt gången) till en annan, som uppe i hässjan tog emot höet och lade det på lämpligt sätt. Dessa arbeten utfördes (med undantag av kämningen) för hand.

Je ska tjäma o je dag op hya, je, so du far bære ta-mät o

giva upp

lag-tä 'Jag skall kämma höet och skicka upp det till dig, jag, så får du bara ta emot och lägga till det.'

52 52

Den som "tog emot" och "lade till" höet kallades stackmästare.

Stackmästaren uk a knöm o la tä o kvämd hög hög 'Stackmästaren gick på knä och lade till och klämde ihop höet.'

stackmästare

Intet av de olika varren av hö i häsjan hade något namn utom det översta. Detta kallades hördanet (hördana, hördan n.) och bestod endast av små, töna ffämmer 'små, tunna kämmor'. Över på detta översta hölager (hördanhöet) lades den fjärde och sista stängan, vilken benämndes hördanstängan (hördanstänga).

Myrhässjorna i Äppelbo voro helt ammorlunda formade än den å fig. 16 i Landsmålsarkivets frågelista "Slätter" avbildade kökhässjan från Ålndalens socken i Dalarna. I Äppelbo gjordes myrhässjorna mycket smala med till, vidgades därefter mycket starkt (vig eller vig-ut stängan "vidga eller vidga ut stängan") och gjordes slutligen starkt avsmalnande upp mot hördanet (dra-hög stängan 'draga hög "stängan"').

vidga
draga hög

Landsmålsarkivet Uppsala 8920
Niss Hj. Matsson. 1934. ÄPPELBO
DAL.
Frgl. 25

Stööt måste naturligtvis vara väl torokat, innan det packades ihop i stacken,
emedan det sjest tog hetta och förstördes. Man saltade ej i vinterhäsjorna.
Uttryck för 'taga hetta' är brimmas och brimmas hop. Hija hal på o var
so varmt, so ha kan nära på brinnas (ha kan brins-hop) 'Stööt hål-
lev på att bli på varmt, att det nära på kan förstöras av värmen (det
kan bli på hett, att det blir en enda massa av det).'

Arbetet med att göra vinterhäsjor kallades ta stäke hj 'att stärka hö'.
De delar av stängorna i en vinterhäsjja, som kommo att sticka ut utänför stöörar-
na, kallades 'utskott' ('utsköt n.). 'Arståndet mellan tremme stöörpar i en
myrhäsjja' kallades sköotan. Vinterhäsjorna hade oftast endast ett sköotan.

Häsjorna försägos med stöd, satta mot stöörarna under de vidjor, som samman-
bundo stööraren. sat stöör på stäffan 'Sätta stöd på "stacken".'

När vinterhäsjan var färdig brukade man påsa av medhängande löst hö
och göra den jämn. Detta kallades ta reef-ta stäffan 'att påsa
av "stacken" eller ta snyg-op stäffan 'att snygga upp "stacken".'

Om tillgång fäms till för ändamålet lämplig granbark, brukade
man även skala av ('löpa utav') sådan att lägga till tak över häsjan ('taka

5353

brinna,
pass.

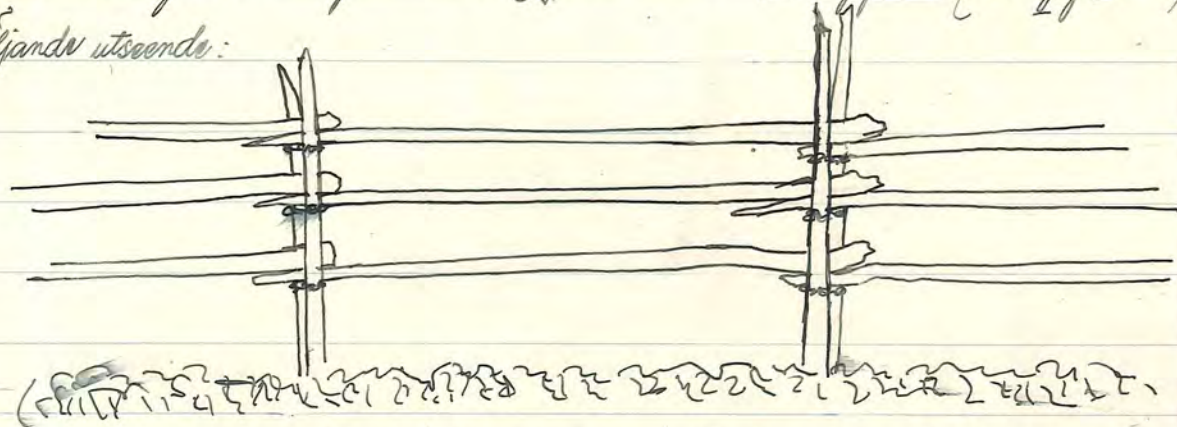
Landsmålsarkivet Uppsala 8920.
Niss Hj. Matsson. 1934. ÄPPELBO

DAL.
Frgl. 25

stafjan 'taka' stacken"). lag tak iⁿ hördance a stafjan Lägga
tak över hördanet på stacken?

54 54

Vinterhäjsjan inhägnades slutligen med en stänggård (stänggård m.) stänggård
av följande utseende:

Stäng går kringom hjstaffan 'Uppföra stänggård omkring "höstacken".

na a u sät-op dä ga o grön,

na ska u tjör-hem dä på första mön

'Tu har jag satt upp dig god och grön.

'Tu skall jag köra hem dig på första mön.' (Sätsätt när man gjort en
vinterhäjsja färdig. Man körde emellertid ej alla hem alla "stackar" vid vin-
terns början utan hämtade dem under vinterns lopp allt efter behov).

Landsmålsarkivet Uppsala 8920
Niss Hj. Matsson. 1934. ÄPPELBO
DAL.
Fgl. 25

gapbod

Landsmålsarkivet Uppsala 8920
Niss Hj. Matsson. 1934. ÄPPELBO
DAL.
Frgl. 25

Måletets beteckning för att 'bedriva myrslätter' är Ma myra 'slå myrarna'.
Om tiden för dess bedrivande, se blad 5 och blad 6!

Under vistelsen vid myrarna bodde man i s. k. gapbodar (gäpbiu f.),
enkla bostäder med endast tre mure väggar och gulprättak, framför vilka mattid en
myng hölls brinnande. Se vidare på Landsmålsarkivets frågelista M 841!

Större delen av gårdens befolkning följde med till myrslätten (myrslätt
m.). Det var vanligt att getter medtogos för att man ej skulle sakna
mjölk under vistelsen på myrarna. Mjölken användes särskilt till kokning av
välling. Av matrvaror medfördes särskilt tunnbröd, mjöl, potatis och
strömming samt självlojmad mjölk i butter. För övrigt medfördes
bl. a. yxor, elddon, fiskedon (fiskedon m.), vallhorn, siltapp (sijrtapp m.
'av kokar gjord mjölksil'), näs och träd i en s. k. nävalk (nävalke m. 'tyg-
lapp med däri instuckna nålar, hoprullad, omkändad med sytråd och med syringen
tradd över') samt ofta en brännvinskäg te muntser - te se me om mörna
(en brännvinskägge att 'muntra till sig' med om morgnarna).

nävalk

muntser till

Förmodenheterna dels buros, dels klörjades. Man bar med mes
(börställning av trä) och i näversäckar (näversäcke m. 'näverkont').

näversäck

56
56
Barn, som ibland måste följa med till myrarna, t. ex. då modern måste följa med dit och påfå, kunde klörjas.

Släddseln var under myrslättern ingen annan än den sljst i dagligt arbete vanliga. Man tog dock, om man hade några kläder att välja bland, de sämsta kläderna, man hade.

Truggor användes icke under myrslättern.

När dagens slätterarbete var slut, och vädret var vackert, ropade och lockade man åt varandra mellan gapbodarna. dom räfla o sary o löka mila horarve, so ha va et fälat lov, ha 'De ropade och sjöng och lockade åt varandra, så det var ett fästigt liv, det.'

Man brukade även ha några hyss för sig med folket i andra bodar.

Ett vanligt skämt var att pakta bort mjingen för folket i en annan bod, med dessa lägo och soro. da dom da vakna o tog pa frysa, da va mjingstokarna bsta 'När de då vaknade och började frysa, då voro mjingsstokarna borta.'

Slättern på myrarna var påfestande för hälsan. dom da mjir-
släta va ätrövruge. ga te vregon o Ma o som-bst på o läg

vredga f.

57
57
se vät om kräla! 'Du där myrslättarna vore otviveliga. (Tänke, hur det var att) gå i den jämhaltiga myrjorden och slå och smuttra med sig och lägga sig vät om krällarna!'

Vid på fråken rika stränder slog man sådant så långt ut som man kunde vada. Det är ej känt att man någonsin slog fråken från båt. Detta slag av slätter (Sjöslåga m. 'sjöslöge') utfördes omkring 3 veckor efter midsommar.

ma ska u sta o Ma fänce 'Ni skall jag ästad och slå fänce (i: fråken).
Man slog även starr (starrar pl.), vattenklövr (), vass (vass m.) och andra vattenväxter, som korna äto. Inga särskilda liar användes. Om vattnet var djupt, föddes lier så djupt ned mot botten som möjligt för att man skulle få med det mesta möjliga av växterna.

Man drog i land det avslagna med räpsan. vi fröt ä en a lända
'Vi slötade det (i: drogo det med räpsan) in mot stranden.'

På stranden räpsade man ihop det, fattade det högris mellan räpsans horn och ena handen och kastade det långt upp på stranden, där det bruddes ut och fick torkea provisoriskt, varefter det kämmades som hö och

slätt
(pl.!!)

flöta v.

bars till hässjan och hässjades på samma sätt som sådant.

Vid slättern i hembyn började man arbetet vid fyrtiden om morgonen. Innan arbetet börjades fick man, när sådant kommit i bruk, kaffe. Vid midtiden fick man morgonvard (mörvär m.). Man fick ej vila efter frubosten. he ra te ueto o ut som en hund ha 'Det var att äta och (ge sig i väg) ut som en hund, det.' Sedan arbetade man till klockan 11, då man fick kaffe (detta dock ej alltid). Därefter fortsattes arbetet till kl. 12-1, då man fick middag (midag). Efter middagen fick man vila omkring en timme och sedan fortgick arbetet till mellan kl. 4 och 5. Då fick man aftonvard (äftavär m., obs! a, ij e), bestående av kaffe och smörgåsar. Arbetet fortsattes sedan omedelbart och gånge till kl. 8 eller senare. Efter arbetets slut åt man "nattvard" (nätvär m.), som utgjordes av torkat 'torrkaffring' (smör, ost, messmör och bröd etc.) samt gröt av blandmjöl av korn och jäg.

Arbetsättet under slättern i byn var i huvudsak likartat med arbetsättet under myrslättern. Senare skillnader däremellan hava behandlats i det föregående.*

De olika årgångarna av odlat vallhö benämns förstärslinda eller nylinda, anderårslinda och tredjeårslinda (förstärslinda f. eller nylinda, års-

* En skillnad beträffande förfaringssätt, som tidigare ej nämnts, var att man, när den tid, då liarna lindades fast vid orren med tågor kunde bäras med sig intill ett halft dussin orr med påsatte lior, när man gick ut om morgonen till slättern hemma i byn.

linda och träsälinda).

Sillvägagångsättet vid vallarnas uppdelning vid slåttern före storskiftet vet man numera intet om. Storskiftet i Äppelbo inföll under åren 1858-1859. När man nu börjar slåttarna på vallar, som ej skiljas från varandra av diken, går först en man från den ena påstenen så rakt fram som möjligt till den andra, och te fätra, da han a gät ('i spåren, där denne har gått'), följer en annan man, som bär en lie och slår ett slag här och ett där efter hela rågången.

Detta kallas 'att gå upp nätt' (te gårojn råca).

Vallhöet hässjades oftast omedelbart. Det kunde dock även ^{fä} ligga något, till dess att 'daggen' (obs! att ordet 'dagg' även kan användas om annan under natten fallen fuktighet än dagg, vilken gör höet vått!) fått gå ur det något." Var vädret mycket torrt kunde man även begagna sig av detta och låta höet torka färdigt på marken. Metoden att hässa vallhö ^{för osten} är troligen lika gammal som odlingen av pådant hö.

Ingen särskild beteckning finnes för hö, som blivit slaget och inbärgat samma dag. Man säger t. ex.: "hva väf bā lue o torka o in sāmū dag, so ha släp set - utte te rängna o syra" (Höet blev både slaget och

in adv.
syra v.,
bet. 2

torokat och inburet (inkört) samma dag, så det slapp sitta ute i regnet och vara surt och förstöras? Även vallhöhässjorna gitsades våd.

En hässa, som med avsikt gjorts tunn och stor, kallas en skrythässa (skrythässa f.). Men nu kanhända har vi mycket ut i stor hässa, så ha ska vi mycket ut (nu kanhända har vi mycket ut i höströa) Men nu har han minsann "minglat ut" en stor hässa, så att det skall se ut för att vara mycket (hå)! (nu minntro han har brätt ut höströarna tunt!) (Ultranden vid anblicken av en skrythässa).

EO
skrythässa
mingla ut

Platsen, där en hässa stäts, kallas hässeplatsen (hässa platsen).

Uttryck för att bringa höret under tak är foderbäniga och höra in höret. du hal ja förbär var? Du håller ja och hör (bär) in höret (ser jag)? vi ska för-in hja, so vi far e vind tak, so vi far var äglöse for dj "Vi skola höra in höret, så att vi få det under tak, så att vi få vara utan vidare omsorg för det."

plats
foderbäniga

Lador fimmos vid gården, dels sammanbyggda med densamma eller stände i dess närhet och dels nära gården men utanför själva gårdsplatsen. De lades även upp på skullar över på fähus och stall samt stundom även

Landsmålarkivet Uppsala 8920
Niss Hj. Matsson. 1934. ÄPPELBO
DAL.
Frgl. 25

61
ovanför vidboden. Skullarna benämndes allt efter sitt läge fåhusskulle (fjåhusskulle m.), stallskulle (stålskulle) och vadlidereskulle (vålådereskulle).

skulle
(Chokwi)

Höret hemförslades på olika sätt allt efter belägenheten av den plats, där det hässjats. På vagn togs fyra till från skötan (jfr blad 48, rad 6 och följande!) åt gången. Seq - på et hylås 'Lägga på ett hölass.' Höret kvarhölls på vagnen med bindstäng och vävlar på samma sätt som vid körning med slip (jfr blad 28!).

Om man, när hässjorna stod tämligen nära gårdar, körde in höret med slip (jfr blad 27 och 28!) togs två eller tre skötan åt gången.

Om hökörning vintertid se blad 28, rad 14 och följande. Höret fasthölls även då av bindstäng och vävlar.

Uttryck, använda vid pålassning av hö: du får se me op, du, so ska se ta smöt o tramp - te 'du får skicka upp höret till mig, du, så skall jag ta smöt och trampa till det', se ska tramp - te et hylås te gimskerindan 'vi skola lägga i ett hölass i gimskerindan och trampa ihop det.' Namn på homassa, som värtas till sin plats på skullen eller i ladan, finnes ej. Om förfaringsätt och uttryck vid hörets införande i ladan och på skullen se blad 44 och 45!

62
62

Hela den hösmängd, som förvaras på ett visst ställe i ett foderhus, kan kallas 'höstack'. vi ä en bra höstack en ä skuldern na 'Vi ha en bra stor mängd hö inne på skullen nu.' Oroteckning för större hop hö, lagd på logen', finnes icke i målet.

De hölass, som vintertid hemkördes från slättermyrar och ängar blevo vanligen mycket stora, då man ju hade att hämta en hel vinterhässa åt gången. Man sade också sommartid, när man såg någon som lagt på ett ovanligt stort hölass: "na ä du lagt - på et rede vinterläs. Nu har du lagt på ett duktigt vinterlass."

lass

Ordet höböta är icke känt i socknen. De, som hade myrslättermarker vid socknens mest avlägsna belägna gårdar (Barkuberg), fingo, när de om vintern skulle hämta hem sitt hö, fara hemifrån vid tre-tiden på morgonen och komma inte tillbaka hem med höet förrän vid mid- eller tiotiden om kvällen.

IV. Arbetsgemenskap inom byalaget under slättern.

Ingen del av slätterarbetet utfördes av alla gårdar i byn gemensamt.

Slätterns början bestämdes icke av byrålderman. Grammarna började sig som regel att slå på samma dag. Gemensam vaktning under slättern förekom icke. Det är icke känt att liorna burits på olika sätt tid och från slättern.

Slätterkalas (Slättes kalas n.) hölls stundom efter slätterns slut för dem som deltagit i slätterarbetet i gården. Det hölls dock långtifrån alltid omedelbart efter slättern utan kunde t. o. m. få amta tiels fram på förvintern. Gästerna undfågnades med mat och dryck.

De yngre slätterkarlarna kunde någon gång roa sig med idrottslekar av olika slag under vilotimmen efter middagen under slättertiden. Menstadele var man dock i behov av att njuta den vila, man kunde få.

Det under slättern lejda arbetsfolket kallades 'leifolke' eller "okunnigt" folke. 'a du so miffsig leifolke a-dag? Har du så mycket lejt arbetsfolke i dag?' eller 'a du so miffsig okunnigt folke a-dag?' (dets.).

Allt i slättern deltagande folke benämndes Slättes folke 'slätterfolke'.

Under slätterarbetet var man klädd så lätt som möjligt. Om vädret var vackert hade man endast halvskor, strumpor, byxor och skjorta. Skinnorna voro ofta barbentis och hade näst intill endast en tunn lejal. Skinn-

slätterkalas

Landsmålsarkivet Uppsala 8920
Niss Hj. Matsson. 1934. ÄPPELBO

DAL.

Frgl. 25

okunnig

norma hade stundom även handskar av gult skinn med lång krage men utan fingrar. Iron för tummen fanns endast ett hål. Dyliga handskar kallades "fingerhandskar" (!) (fingerhånsker). Mattiderna under slåttern ha behandlats i det föregående.

Före slåttern skulle dricka (slåttordrökan, slåttordröka) byggas. Sådant medfördes sedan till vallen i en kagge. Detta dricka byggdes ej på något särskilt sätt. Man skulle stå på en ämning tjäka mjölk till slåttern. Man skulle på förhand ordna på att man hade själolöjt mjölk till slåttern. En vanlig rätt till avslutning på middagen under slåttern var kall gröt (kälgröt) och själolöjt mjölk.

Särskilda maträtter som slåttgröt eller bröd (råfsbullar), knutna till slåttern, förekommo icke.

Soldatrotarna hade ej ängar, som sloas gemensamt. Ord som tionslog och knektslog saknas. Ställande av tjur medförde inga särskilda rättigheter i frågan om slåtter.

Om två eller flera hushåll gemensamt ägde eller på grund av gammal hävd gemensamt brukade en viss slåttmark, utförde de även slåtterarbetet

ti i

64

fingerhandske

Landsmålarkivet Uppsala 8920
Niss Hj. Matsson. 1934. APPELBO

DAL.

Frgl. 25

å ifrågasättande markgemensamt. Dylig samfällad slätter hade ingen substantivisk beteckning. Man sade t. ex.: "vi lör fuul stā o hake tā hæ da vi ar sām fællt", so far vi bytt stræa, som vær "Vi måste väl i väg och slå av det där vi ha gemensamt, så få vi dela de strån, det kom op." Hö från sådan gemensam slättermark delades alltid i lika delar. Det delades i regel redan medan det satts kvar till torkning i hässjan. vi gred - tū o iær en litr sēna op for gērvæ "vi drog isär (hört) och gjorde en liten gräns (egentl. skilnad) upp för hässjan." Ingen lottring om, vilken del av hässjan var och en skulle ha, förekom. Om man ej kunde frakta bort hört ur hässjan omedelbart sedan delningen verkställdes, kunde man sticka in en sticka med sitt bomärke i den del av hässjan man fått på sin lott. vi skā stā o bytt - tū hæ da hijæ "Vi skola i väg och dela det där hört."

På slättermarker, vilka plogas av samma hushåll endast med vissa bestämda mellanrum (årfallom), hade delägarna i slättermarken även del i på platsen befintliga lador. Om rättigheterna att slå slogon återkom vart tredje år till en delägare (om delägarna alltså voro tre), ägde denne 1/3 av

skilnad

byta itu

ladan o. s. v. och därmed rättighet att använda ladan det år, då han hade rätt att slå på stället. Reparationer i gemensamt ägda lador utfördes av ägarna gemensamt.

Det var ganska vanligt att man, när man själv ej hade tid för eller behov av att slå sin vall vid fåbodarna, lät någon annan, som var i behov av foder till sina kreatur, halvslå (hårvalla) eller "slå till halvs" (slå te hårg) den vall man hade där. Den som halvslög fick ta hälften av höet från vallen för sitt besvär. Man fick också, sedan man uppdelat höet på dess plats i hässjan (jfr blad 65!) lägga in höet i någon lada på platsen, och där verkställdes sedan slutgiltig delning av de båda hökuvarna genom lottning med två olika långa strån eller stickor, vilka den ene av delägarna i höet höll lika långt framskjutna mellan tummen och pekfingeret i den ena slutna handen medan den andre fick "dra" det (den) ena av dem. Höet fick efter lottningen ligga kvar i ladan, tills det hämtades på vinterföret.

du får slå valv te hårg (hårvalla valv), om du vil "Du får hälften av höet på min fåbodvall, om du vill slå den."

halvslå
halv

Landsmålsarkivet Uppsala 8920
Niss Hj. Matsson. 1934. ÄPPELBO
DAL.
Frgl. 25

V. Folkminnen rörande slätter.

67

Man minns icke, att några vidskepliga bruk iakttagits med slätterredskapen före eller efter arbetets slut. Ett undantag utgör dock härvidlag bårredskapet swalkon (jfr blad. 25!). Om man nu blir här han ska man swaffam, ska han sär-ä än på mätam o käist a-väg än, för om ha kom nörv, som kan nörance, so kan dom stäl-på än ryggsköt. 'Om man har varit det man skall (båra) med swalkon, skall man skära av dom på mitten och kasta i väg den, ty om det kommer någon som kan något", så kan denne "ställa på en" ryggsköt" (om man låter den vara hel).

Före slätterns början skulle slätterredskapen överses och lagas. Råpsorna tärades i god tid så att de skulle hinna torka till slättern. Sägor för liarnas fastbindande skulle även pamlas i god tid och läggas i vatten för upp-
mjukning. Efter slätterns avslutande skulle liarna noggrannligen rengöras. De slipades dock icke. Liarna förvarades sedan på någon hylla i ett härbre s. d. Något förbud för att stiga över en lie förekom ej. Man minns inga uttryck eller bruk sammanhängande med att man påkade skära sig på en lie.

Landsmålsarkivet Uppsala 8920.
Niss Hj. Matsson. 1934. APPELBO
DAL.
Frgl. 25

Intet särskilt bruk iaktogs med den som för första gången var med i slätterarbetet.

han ar fat lirantjan 'Han har fått lieranken'. (Uttryck för att vederbörande blivit ledbruten, rådbräkad av att hantera lien). Särskilda sätt att bota lieranken äro ej kända. Om den som slog till dess att han darrade av trötthet, sade man: "han slog taj han tog äldelast på o bogskälva 'Han slog till dess att han alldeles började bogskälva'." (Bogskälva användes egentl. om sjuklig skälning vid bogarna hos häst eller ko).

lieranken

bogskälva
f. starkill:

Om det var någon av slätterkarlarna, som man var mindre god vän med eller som man var avundsjuk på på grund av hans skicklighet att slå kunde man gå och dra en mässingsdosa o. d. efter eggen på hans liar för att på detta sätt förstöra deras skärpa.

han ar vir is o lygg-né lin för mæ ältahöpn, styggnön! 'Han har varit här och gjort lien alldeles slö för mig, styggnön'.

När man ville ta sig en liten stunds vila under arbetet sade man t. ex.: "na ska ör güsta e stön 'Stu skeda vi güsta (ut) en stund.'"

Sätt flä der pista lilla biten av åker eller ångan kallades att "skjuta harv"

Landsmålsarkivet Uppsala 8920
Niss Hj. Matsson. 1934. APPELBO
DAL.
Frgl. 25

na ska vi sitt hår om 'Du skola vi "skjuta haren" (d. slå den sista lilla biten).' Man brukade inte kallas om att slå den sista biten, ej heller tvangs någon att hugga av de sista stråna. Inringning av någon av de arbetande på ett oslagat område har ej heller förekommit. Det är ej känt att man sökt fånga harungar under slätterarbetet.

Ingenting särskilt iaktogs vid höets inkomning med det första eller med det sista lasset och man företog något särskilt för att få höet dragt eller för att hindra råttor att trivas i det.

Om en påfsa lades med pinnarna uppåt eller om tvänna påfsande luro sig så oskickligt åt att deras påfsor fastnade i varandra, sade man: "ska du (ska i) som hyvra? Skall du (skolen I) "skämma hövadrut?"

Man minnes inte att något berättats om trollen (de underjordiska) i samband med slätter.

Man fick ej gå och dra påfsor efter sig på ångon. Man drog höp nörande då. Man "drog ihop något" då (d. man drog något ut över sig, åstadkom att några onda makter kommo i rörelse).

Barn tillhöllos strängt att inte lägga en påfsa ifrån sig med pinnarna

69

hare

89

Landsmäterarkivet Uppsala 8920
Niss Hj. Matsson. 1934. ÄPPELBO

DAL.
Frgl. 25

skämma

draga höp

70
uppsat. När de gjorde så brukade man varna dem sågande: "i skå int
vår sv-ja-nis, bän, för da stik i ut öga a gud I skolen inte Gude
gåra så där, barn, ty då sticker I ut ögonen på Gud."

Någon särskild uppvaktning för flickorna förskom inte från pojkar-
nas sida under höbärningen.

Landsmålarkivet Uppsala 8920
Niss Hj. Matsson. 1934. ÄPPELBO
DAL.
Frgl. 25